

התפתחות יחסי ישראל-רוסיה בראי שיתוף הפעולה התרבותי

נטע בריסקין-פלג

קשרי התרבות בין ישראל לבין רוסיה, שאותם מקדם בעשורים האחרונים ארגון 'נתיב', התגבשו לכדי נדבך חשוב במכלול היחסים בין המדינות. עוצמתם נובעת ממפגשים רבים ומתמשכים של מאות אלפי אזרחים ישראלים ורוסים, שלחלקם הגדול שפה ושורשים תרבותיים משותפים. מפגשים אלו מעניקים ליחסים בין המדינות מידה של עמידות בפני זעזועים, שעלולים להתפתח ברובד המדיני של הקשר בין ירושלים למוסקבה.

כבר בשנים הראשונות לשיתוף הפעולה הסובייטי-ישראלי נראה היה כי הדיאלוג בין שתי המדינות צפוי לא רק להשפיע על מכלול היחסים ביניהן, אלא גם להיות בעל חשיבות בפוליטיקה העולמית. מרגע ההכרזה על כינונה של המדינה היהודית היו היחסים בין ישראל לברית המועצות סבוכים. המחלוקות בין שתי המדינות נבעו מהמצב הבינלאומי המורכב לנוכח העימות הבין-גושי. המתח ביחסים הדו-צדדיים היה קשור הן בבעיות הפוליטיות הפנימיות בברית המועצות ובישראל והן בשוני בהשקפות של שתי המדינות בתחומי היחסים הבינלאומיים והפוליטיקה העולמית בכלל (Jatveckij, 2012). על רקע זה, בשנת 1952 נוסד ביוזמתו של ראש ממשלת ישראל דוד בן-גוריון ארגון נתיב, שמטרתו העיקרית הייתה הסדרת הקשר בין ישראל לבין התפוצה היהודית. הוא הוקם בעיצומה של המלחמה הקרה, כאשר שררו הלכי רוח אנטי-יהודיים בברית המועצות. בתקופה זו השתייכות לעם היהודי יכולה הייתה לשמש עילה להתנכלות מצד השלטונות הסובייטיים. בעקבות חילוקי דעות מדיניים בשנת 1967 נותקו היחסים הדיפלומטיים בין ברית המועצות לישראל למשך 24 שנים. בשנות ה-80 של המאה ה-20 החלה ברית המועצות לשנות בהדרגה את גישתה השלילית ביחס ליהודים במדיניות החוץ והפנים. בעקבות זאת, לא זו בלבד שנסללה הדרך לחידוש היחסים הדיפלומטיים בין ישראל לברית המועצות, אלא גם נוצרו הזדמנויות נרחבות לשיתוף פעולה בין השתיים. בשלב הראשון של פיתוח היחסים בין ברית המועצות לישראל לא זכו קשרי התרבות בין השתיים לתשומת לב ראויה. כיוון זה של שיתוף פעולה לא יכול היה להפוך לעצמאי בשל מחלוקות מדיניות חריפות בין שתי המדינות וכן בשל מצב מדיני מורכב, חרף הנחת היסודות לתחילת הדיאלוג המדיני ביניהן. שיתוף פעולה דו-צדדי בתחום התרבותי עלה מדרגה לשלב חדש, בעקבות השינויים המהותיים שחלו בשטח ברית המועצות בראשית שנות ה-90. ברית המועצות חדלה להתקיים והפדרציה הרוסית, היורשת המדינית שלה בזירה הבינלאומית, שאפה לבנות את יחסי החוץ שלה עם השותפות הזרות על בסיס עקרונות חדשים. היה זה סמלי למדי שהיחסים הדיפלומטיים בין רוסיה לישראל חודשו כבר באוקטובר 1991, חודשים אחדים לפני התפרקות ברית המועצות.

הדיאלוג התרבותי בין ישראל לבין רוסיה תפס עד מהרה מקום מרכזי בסדר היום הישראלי-רוסי. דיאלוג זה קיבל באופן טבעי אופי הרמוני ופורה בזכות מאות אלפי אנשים, אזרחי ברית המועצות בעברם, שהחליטו להפוך דווקא את ישראל למולדתם השנייה.

קשרי התרבות בין רוסיה לישראל מושפעים מהמסורת ההיסטורית ומהיחסים המדיניים ביניהן. ייחודיות הדיאלוג התרבותי הישראלי-רוסי נובעת מהתרבות הרב-לאומית הרוסית העשירה ומהתרבות רבת הפנים של ישראל בימינו. מעורבותם של אינספור אנשים בעלי היסטוריה ומסורות משותפות בקשרים בין המדינות מקנה אופי מיוחד לקשרים אלו. כיום ישראל היא מדינה מיוחדת במינה, שבה משולבות המורשת התרבותית בת אלפי שנים והטכנולוגיות המודרניות המתקדמות ביותר. ישראל מוכנה לחלוק את כל זה עם רוסיה, שותפתה. בין העולים החדשים של שנות ה-90 היו יוצרים רבים מהאליטה התרבותית וכן אנשי טכנולוגיה מן השורה הראשונה. הם לא רק שינו את פני מדינת ישראל והעשירו את המגוון הלשוני והתרבותי שלה, אלא גם תרמו לחיזוק ולקידום קשרי התרבות בין ישראל לרוסיה.

כפי שמציינת הבלשנית הישראלית זהבה חזן במאמרה 'שפות בישראל', השפה הרוסית הפכה לשלישית בתפוצתה בישראל, אחרי העברית והערבית (חזן, 2012).

לפי מחקרים שנערכו בשנת 2013 על ידי המרכז ע"ש לוקשטיין לחינוך יהודי בתפוצות באוניברסיטת בראילן, אוכלוסיית האזרחים דוברי רוסית בישראל מונה למעלה ממיליון איש, שהם כ-13 אחוזים מכלל אוכלוסיית המדינה. פלח זה של האוכלוסייה משפיע על אופי שיתוף הפעולה בין שתי המדינות (ברגר, 2013). אחד המסמכים הרשמיים הראשונים ביחסי ישראל-רוסיה היה 'ההסכם בדבר שיתוף פעולה בתחומי התרבות והחינוך' בין ממשלת הפדרציה הרוסית לממשלת מדינת ישראל, שנחתם ב-25 באפריל 1994 ונכנס לתוקפו ב-18 באוקטובר 1994. במסמך זה מוצגים קשרי התרבות בין רוסיה לישראל על רקע המגמות הכלליות בשיתוף הפעולה הבין-אישית והתרבותי, תוך הדגשת ההזדמנויות החדשות שנחשפו בפני שתי המדינות בעידן השינויים הגלובליים. למרות אופיו הכללי של המסמך והיותו ביטוי לתקופת המעבר ברוסיה, חשיבותו לא פחתה עד היום. ההסכם מקיף כמעט את כל התחומים העכשוויים של שיתוף פעולה תרבותי, מגדיר בבירור את כיוונו ואת אופיו של הדיאלוג בין המדינות, מדגיש את הצורך להשפיע על חינוך הדור הצעיר ומבליט את ערכם של חילופי התרבות כגורם החשוב ביותר לקידום הקשרים בין שתי המדינות (הסכם, 1994).

מרכזי התרבות שנפתחו מטעם שגרירויות ישראל ורוסיה משנת 1996 ואילך מילאו תפקיד חשוב בגיבושן ובמימושן של היוזמות הדו-צדדיות (הסכם, 1996). תחום הפעילות העיקרי שלהם היה כינונם וקידומם של הקשרים הבין-תרבותיים בין שתי המדינות. נתיב — המרכז הישראלי לתרבות — הוא מוסד רשמי הפועל מטעם שגרירות ישראל ובתיאום מלא עימה, במטרה לחזק ולהעמיק את הקשר עם התרבות והמסורת של המדינה היהודית.

כיווני הפעילות העיקריים של המרכזים הישראליים לתרבות מטעם ארגון נתיב הם הוראת השפה העברית, ציון חגים יהודיים וחגי מדינת ישראל, שיתוף פעולה עם מוסדות אקדמיים בתיאום הדוק עם משרד החוץ הישראלי והשתתפות בירידים ובפסטיבלים מקומיים ובין-לאומיים. המרכזים מאפשרים היכרות עם התרבות העכשווית של ישראל באמצעות הצגות תיאטרון, תערוכות, הרצאות, סדנאות אומן ואירועים אחרים המיועדים

לקהל הרחב. כל האירועים הללו מתקיימים הן במרכז התרבות והן מחוצה לו, בשיתוף פעולה עם הרשויות המקומיות ובסיוען.

חשיבות מיוחדת בפעילות המרכזים הישראליים לתרבות נודעת להוראת השפה העברית. מיזם ייחודי זה הוקם בשיתוף פעולה בין נתיב והאגף לחינוך מבוגרים במשרד החינוך הישראלי. עברית היא אחת השפות הקדומות בעולם. לאחר חורבן בית המקדש השני בידי הרומאים בשנת 70 לספירה וצאתם של היהודים לגלות, נשארה השפה העברית במשך אלפי שנים שפת קודש וטקסים דתיים בלבד. האין זה נס? לפני 150 שנה איש לא דיבר בשפה זו וכיום, בזכות פעילותם הנלהבת של מי שעמלו בסוף המאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20 על החייאת השפה, הפכה העברית לשפתה הרשמית של מדינת ישראל, ומדברים בה למעלה מתשעה מיליון בני אדם, רובם מלידה. לכן השפה העברית וההיסטוריה הייחודית שלה הן המפתח להבנת המורשת התרבותית וההיסטורית של עם ישראל ושל מדינת ישראל.

דוגמה לשיתוף פעולה בתחום ההשכלה הגבוהה משמשים פורומים מדעיים משותפים וכנסים בינלאומיים שנערכים בהשתתפות מדענים ישראלים ורוסים מובילים. בעשורים האחרונים צברו פופולריות מיוחדת חילופי סטודנטים בין המוסדות להשכלה גבוהה. שאיפתם של סטודנטים מרוסיה ללמוד במוסדות הישראליים להשכלה גבוהה שהם בעלי מוניטין בינלאומי, להתמחות במקצוע ולצבור ניסיון עבודה באחת החברות הישראליות המובילות הפכה לגורם חשוב נוסף בקידום שיתוף הפעולה הדו־צדדי בין המדינות.

פתיחתו של מרכז התרבות הרוסי בתל אביב בשנת 2007 תרמה רבות לקידום הדיאלוג הבין־איש והתרבותי בין שתי המדינות. המרכז הוא נציגותה בישראל של רוסטרודניצ'ס'טבו (Rossotrudnichestvo) – הסוכנות הפדרלית הרוסית לענייני חבר המדינות העצמאיות, ילידי רוסיה וברית המועצות החיים מחוץ לרוסיה, ולשיתוף פעולה הומניטרי בינלאומי. כפי שמצוין באתר האינטרנט הרשמי של המרכז, משימותיה העיקריות של הנציגות הן הפצת התרבות והאומנות הרוסית, תמיכה בלימוד ובהוראה של השפה הרוסית, עדכון אובייקטיבי ומהיר של הישראלים על אודות האירועים במדינות הפנים והחוץ הרוסית וסיוע למימוש תוכניות ישראליות־רוסיות משותפות בתחום הבין־איש, התרבותי, המדעי־טכנולוגי והחינוכי.

החתימה על ההסכם הדו־צדדי המבטל את משטר אשרות התיירות (בשנת 2008) עוררה נחשול תיירות בין רוסיה לישראל. היכולת לטייל ללא מכשולים בשתי המדינות השפיעה בצורה דרמטית על התקשורת ביניהן. לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בישראל, בשנת 2019 ביקרו בישראל כ־400 אלף תיירים רוסים (למ"ס, 2020). נסיעות לצורכי תיירות מאפשרות למטיילים להכיר באופן בלתי אמצעי את המדינה שבה הם מבקרים ולחוות דעה אישית על המסורות, התרבות, המטבח, השפה, ההישגים וההזדמנויות ביעדי התיירות. ניסיון זה מתגלה כחשוב ביותר להעמקת הקשרים הבין־תרבותיים.

בעשורים האחרונים ניכרת מגמה של הגדלת מספרם של אירועי תרבות בישראל וברוסיה, באופן שמניע ומעמיק את שיתוף פעולה בין המדינות. כך, בשתי המדינות מתקיים שפע של תערוכות, פסטיבלים, פאנלים בנושאים אקטואליים, קונצרטים, כנסים מדעיים ועוד.

במסגרת הפעילות התרבותית האינטנסיבית של השנים האחרונות בולטים במיוחד כמה אירועים שאותם ראוי להדגיש. הופעת התיאטרון הלאומי הבימה על בימת התיאטרון הממלכתי במוסקבה על שם יבגני וכטנגוב – במאי תיאטרון, שחקן ומורה מהדגולים ביותר, שהיה ממייסדי תיאטרון הבימה ודמותו מקשרת

בין שני התיאטראות, הישראלי והרוסי. הופעת תיאטרון הבימה ברוסיה בשנת 2018, שהוקדשה לשנת המאה לתיאטרון, זכתה להצלחה עצומה.

באפריל 2019 נפתחה במוזיאון הממלכתי לאדריכלות רוסית על שם שצ'וסב (Shchusev) במוסקבה התערוכה הישראלית 'באוהאוס'. העיר הלבנה של תל אביב. זהו פרויקט מיוחד במינו שנועד להכיר לקהל הרוסי את המודרניזם הישראלי של שנות ה-30 וה-40 של המאה ה-20. התערוכה נערכה ביוזמת המרכז הישראלי לתרבות נתיב ובסיועה של שגרירות ישראל במוסקבה.

במאי 2019 נערכה בהצלחה רבה תערוכת הציורים 'ישראל – ארץ ישנה חדשה' במוזיאון הממלכתי לאומנות בנובוסִבִּירסק. את התערוכה יזמה אגודת האומנים בישראל בסיוע המרכז הישראלי לתרבות נתיב בנובוסִבִּירסק. ייחודו של פרויקט זה בכך שכל משתתפי התערוכה היו אומנים ישראלים, שקיבלו הכשרה מקצועית בברית המועצות ובמדינות המרחב הפוסט־סובייטי. אלה אומנים בעלי שם בעולם האומנות שנוהגים להציג בתערוכות בינלאומיות, אשר יצירותיהם נמצאות באוספים של מוזיאונים חשובים ברחבי העולם.

מלבד אירועי תרבות אלה התקיימו בערי רוסיה פסטיבלים של התרבות הישראלית ושל השפה העברית, ימי קולנוע ישראלי עכשווי ואירועים מעניינים נוספים.

לסיכום, יש לציין את התועלת המובהקת שמביא קידום של קשרי התרבות ליחסים בין המדינות. מקורם של קשרי תרבות אלה הוא באנשים עצמם – תושבי ישראל ורוסיה שהם קרובי משפחה וחברים טובים, השומרים על קשר גם בתקופות מורכבות ביותר ברובד הדו־צדדי או בעיתות מתיחות בינלאומית. אפשר לתאר שיתוף פעולה בינלאומי מעין זה כפעילות אפקטיבית ביותר של דיפלומטיה ציבורית. הדיאלוג בין רוסיה לישראל מתפתח כיום בצורה מוצלחת ודינמית במספר כיוונים ב־זמנית. ארגון נתיב במשרד ראש הממשלה תורם באופן פעיל לשיתוף פעולה זה באמצעות מרכזי התרבות מטעם שגרירות ישראל ברוסיה.

מקורות

ברגר, ש' (2013). **יהודים דוברי רוסית וישראלים בברית המועצות לשעבר, מרכז אירופה וצפון אמריקה: זהות ישראלית ויהודית וצפי הגירה – דו"ח מחקר**. אוניברסיטת בראילן, מרכז לוקשטיין לחינוך יהודי בתפוצות.
הסכם בין ממשלת מדינת ישראל לבין ממשלת הפדרציה הרוסית בדבר שיתוף פעולה בתחומי התרבות והחינוך (1994, 25 באפריל). רשומות, כתבי אמנה 1080. **אתר נבו**.
הסכם בין ממשלת מדינת ישראל לבין ממשלת הפדרציה הרוסית בדבר ההקמה והתפקוד של מרכזי תרבות (1996, 31 באוקטובר). רשומות, כתבי אמנה 1264. **אתר נבו**.
חזן, ז' (2012), חורף תשע"ב). **שפות בישראל**. **משרד החינוך**.
למ"ס (2020, 1 בפברואר). **כניסות מבקרים ב־2019**. הודעה לתקשורת. **הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה**.

Jatveckij, B. (2012). [In Russian] *Razvitie mezhkul'turnogo sotrudnichestva Izrailja i Rossii: konec XX — nachalo XXI veka* [The development of intercultural cooperation between Israel and Russia: late 20th — early 21st century], Kontzert, P. 212.